

AVTOMON ROBOTLAR TOMONIDAN SODIR ETILGAN HUQUQBUZARLIKLAR UCHUN KOLLEKTIV JAVOBGARLIK MODELI

G'ulomov Abdulaxadxon Baxtiyor o'g'li

Namangan davlat univeristeti

Yuridik fakulteti 2-bosqich talabasi

Abdulahadgulomov5050@icloud.com

+998336695050

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17397361>

Annotatsiya: XXI asrda texnologiyalar insoniyat hayotining barcha jabhalariga kirib bordi. Ayniqsa, avtonom robotlar — mustaqil qaror qabul qila oladigan, inson aralashuvisiz harakatlanadigan tizimlar — huquqiy tartibga solish uchun yangi chaqiriqlarni yuzaga keltirmoqda. Bugungi kunda tibbiyot, transport, ishlab chiqarish va hatto xavfsizlik sohalarida robotlarning keng qo'llanilishi ularning javobgarlik subyekti sifatidagi maqomini aniqlash masalasini dolzarb qilmoqda.

Eng murakkab jihatlardan biri — bitta robotni yaratishda bir nechta subyektlar ishtirok etishi: dasturchi, ishlab chiqaruvchi, foydalanuvchi va ba'zan davlat nazorati organlari. Shu sababli, avtonom robot tomonidan sodir etilgan huquqbuzarlik holatlarida aybni faqat bitta tomonga yuklash adolatli emas. Shu o'rinda, "kollektiv javobgarlik modeli" zamonaviy huquq nazariyasida istiqbolli yo'nalish sifatida qaralmoqda.

Ushbu maqolada avtonom robotlarning huquqiy maqomi, ular sodir etgan huquqbuzarliklar uchun javobgarlikni taqsimlash masalalari va O'zbekiston qonunchiligida bunday modelni joriy etish istiqbollari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Avtonom robotlar, Sun'iy intellect (SI) huquqiy javobgarlik, kollektiv javobgarlik modeli, dasturchi mas'uliyati, milliy qonunchilik

Sun'iy intellekt (SI) sohasidagi yutuqlar, ayniqsa, robotlarda tajribadan o'rganish va algoritmlar orqali hamda murakkab tahliliy texnikalar yordamida muammolarni hal etish imkonini beruvchi mashinali o'qitish usullari tufayli, robotlar inson nazoratidan tobora mustaqil bo'lib bormoqda. Uylarimizda yoki zavodlarda ishlayotgan ko'plab noavtonom robotlardan farqli o'laroq, avtonom robotlar yuqori darajadagi maqsadni qabul qilib, uni qanday amalga oshirishni — ko'pincha inson aralashuvisiz yoki kam nazorat bilan o'zlari hal qila oladi

Darhaqiqat, mashinali o'qitish texnologiyasi ¹orqali ishlaydigan robotlar ayrim hollarda muammolarni hal etishning mutlaqo yangi usullarini ishlab chiqib, insonni qaror qabul qilish jarayonidan butunlay chetga chiqarishi mumkin. Bunday robotlar o'rganish va yangi yechimlar topish qobiliyatiga ega bo'lgani sababli, ular mulkka zarar yetkazish yoki ziyon keltirib chiqarish ehtimoli oldindan aniq bo'lmasligi mumkin. Shu sababli, bunday holatlarda zarar uchun kim javobgar ekanini aniqlash — amaldagi huquqiy tizimlar doirasida — murakkab yoki hatto imkonsiz bo'lib qolmoqda.

Bu nuqtada olim Andres Mattias shunday deydi: "Avtonom o'rganishga qodir mashinalar" ishlab chiqaruvchi yoki operatorni axloqiy va huquqiy jihatdan javobgar qilib

¹ Mashinali o'qituv — bu robot yoki kompyuter tizimining dasturiy yo'l bilan o'z xatolaridan saboq olib, vaqt o'tishi bilan o'z faoliyatini yaxshilab borish qobiliyati. Ya'ni robotga har bir vazifani alohida dasturlash shart emas — u ma'lumotlardan (tajribalardan) o'zi o'rganadi.

bo'lmaydigan vaziyatlarni yaratishi mumkin, chunki mashinaning kelajakdagi xatti-harakatlarini aniq oldindan bashorat qilib bo'lmaydi.²

Ushbu maqola atrof-muhitdan ma'lumot yig'uvchi, mashinali o'qitish asosida o'rganib, harakatlanib va mustaqil qaror qabul qiluvchi robotlar bilan bog'liq huquqiy masalalarga e'tibor qaratiladi.

Avtonom robotlar odatda inson aralashuvisiz ma'lum vaqt davomida ishlay oladi, mustaqil harakatlanadi va o'ziga, insonlarga yoki mulkka zarar yetkazuvchi holatlardan qochadi. Bunday robotlarning xususiyatlari — o'z-o'zini boshqarish, mustaqil navigatsiya va o'rganish orqali topshiriqlarni bajarish kabi imkoniyatlarni beradi.

Biroq, mashinali o'qitish texnologiyasi orqali ishlaydigan robotlar inson kabi fikrlamaydi va ularning qarorlari oldindan taxmin qilib bo'lmaydigan bo'lishi mumkin. Shu sababli, ularning xatti-harakatlarini amaldagi huquqiy tizimlar asosida tahlil qilish va tushuntirish qiyinlashadi.

Maqolada robotlarning huquqiy javobgarligiga oid masalalarni muhokama qilish jarayonida noavtonom robotlar bilan bog'liq sud ishlaridan misollar keltirilib, sudlar bu holatlarni qanday tahlil qilganligi tushuntiriladi. Chunki ilgari hal qilingan sud ishlari kelajakdagi robotlar bilan bog'liq nizolarga huquqiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Agar bozorda sotuvga mo'ljallangan (ya'ni laboratoriyada ishlab chiqilayotgan "sinov tariqasidagi robot" emas) robot bilan bog'liq baxtsiz hodisa sodir bo'lsa, sudlar odatda robotda qandaydir nuqson mavjud yoki yo'qligiga e'tibor qaratadi.

Qanday qonun nuqsonli mahsulot tufayli mulkka zarar yetkazilgan yoki jarohat olingan holatlarda qo'llanadi? Fuqarolik huquqi doirasida mahsulot uchun javobgarlik — bu sotish uchun ishlab chiqarilgan mahsulotlar bilan bog'liq mulkiy zarar yoki ziyon uchun javobgarlikni aniqlovchi huquqiy nazariya. Masalan, sanoat robotlari yoki maishiy robot changyutkichlar bunga misol bo'la oladi³.

Anglo-sakson huquq tizimiga mansub mamlakatlarda mahsulot uchun javobgarlik da'volari uchta nazariyaga asoslanishi mumkin:

- e'tiborsizlik (negligence),
- (qat'iy javobgarlik strict liability),
- yoki kafolatning buzilishi (breach of warranty of fitness) — bu da'vo berilgan yurisdiksiya qonunlariga qarab belgilanadi.

AQShda, mahsulot javobgarligi huquqi asosan shtat qonunlarida va Yagona savdo kodeksi (Uniform Commercial Code – UCC) da, xususan, 2-moddasida (tovarlarni sotish bo'yicha) bayon etilgan. UCCda mahsulot javobgarligiga doir ikki muhim qism mavjud — 2-314 va 2-315-moddalar, ular tovarlarning savdoda yaroqliligi bo'yicha ochiq va nazarda tutilgan kafolatlarni belgilaydi:

“Agar sotuvchi shartnoma tuzish vaqtida xaridorning tovarlardan foydalanishdagi maqsadini bilsa va xaridor sotuvchining malakasi yoki tanloviga tayanayotgan bo'lsa, unda,

² Doktor Andres Mattias hozirda Gonkongdagi universitetda **Baxt falsafasi, Sun'iy intellekt etikasi, Muhabbat falsafasi va Tanqidiy tafakkur** fanlaridan dars beradi hamda **robotlar etikasi** bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib bormoqda. Falsafa sohasi bilan shug'ullanishidan avval u 20 yildan ortiq vaqt davomida **professional dasturchi** va **veb-sayt boshqaruvchisi (webmaster)** sifatida ishlagan.

³ K. S. Abraham, The forms and functions of tort law, Foundation Press, 1997. Kennet Abraham Virjina universiteti Huquq maktabi Professori

agar bu keyingi qismda istisno etilmagan yoki o'zgartirilmagan bo'lsa, ushbu maqsadga yaroqli tovar yetkazib berilishiga nisbatan nazarda tutilgan kafolat mavjud bo'ladi."⁴

Ko'plab AQSh shtatlarida mahsulot javobgarligi to'g'risida keng qamrovli qonunlar qabul qilingan. Biroq har qanday yurisdiksiyada, da'voni isbotlash uchun mahsulot nuqsonli ekanini ko'rsatish shart. Bu esa avtonom robotlar misolida qiyin bo'lishi mumkin, chunki ular mexanik jihatdan nuqsonsiz ishlashi, lekin mashinali o'qitish texnologiyasi qobiliyati tufayli mulkka zarar yoki ziyon yetkazishi ehtimoli mavjud.

Robot ishlab chiqaruvchi yoki yetkazib beruvchining javobgarligiga olib keladigan uch turdagi mahsulot nuqsoni mavjud:

1 Loyiha (dizayn) nuqsonlari — ular mahsulot ishlab chiqarilishidan avval paydo bo'ladi. Mahsulot o'z vazifasini bajarishi mumkin, ammo loyihadagi kamchilik sababli xavfli bo'lishi mumkin.

2 Ishlab chiqarish (manufacturing) nuqsonlari — mahsulot ishlab chiqarish jarayonida sodir bo'ladi. Bunday holda, bir xil turdagi mahsulotlarning oz qismi nuqsonli chiqadi.

3 Bozorlashtirish (marketing) nuqsonlari — noto'g'ri ko'rsatmalar berish yoki mahsulotdagi yashirin xavflar haqida iste'molchiga ogohlantirish bermaslik bilan bog'liq.

Oxirgi nuqta bo'yicha, mahsulot javobgarligi huquqiga ko'ra, robotni boshqaruvchi algoritmi ishlab chiquvchi algoritmda mavjud taxminlarni (assumptions) aniq va yashirin hujjatlar orqali ogohlantirish sifatida ko'rsatishi mumkin. Biroq, algoritmlar murakkablashgani va oldindan bashorat qilib bo'lmas darajaga yetgani sari, buni amalda joriy etish qiyinlashadi.

Amaldagi qonunchilikka muvofiq, robotning jismoniy shakli mulk hisoblanadi — u qanchalik aqlli yoki mustaqil harakat qilmasin, o'zining huquqlari mavjud emas. Agar tijorat maqsadida ishlab chiqilgan robot baxtsiz hodisada ishtirok etsa, bozorga chiqarilgan mahsulotga nisbatan amal qiluvchi qonun kuchga kiradi.

Bu muhim jihat, chunki hozirgi avtonom robotlarning aksariyati tadqiqot laboratoriyalarida yaratiladi va bozorga mahsulot sifatida chiqarilmaydi, shuning uchun ular UCC bo'yicha "mahsulot" sifatida ko'rilmaligi mumkin. Bu esa, o'z navbatida, mahsulot javobgarligi nazariyasi asosida da'vo keltirish mumkin yoki yo'qligiga ta'sir qiladi.

Tadqiqotchilarning fikricha, avtonom robotni boshqaruvchi algoritm yoki tahliliy texnikasi "mahsulot" hisoblanadimi yoki yo'qmi — bu hozircha shartnoma huquqi doirasida rivojlanayotgan masaladir. Shubhasiz, ishlab chiqarilib, sotuvga chiqarilgan robotlar mahsulot hisoblanadi va mahsulot javobgarligi huquqiga bo'ysunadi. Ammo robot ishlab chiqaruvchiga uchinchi tomon tomonidan taqdim etilgan algoritmlar yoki tahliliy texnikalarning huquqiy maqomi qanday?

Agar algoritm "mahsulot" sifatida e'tirof etilmasa, u holda algoritm qarorlari natijasida yuzaga kelgan zarar uchun qanday huquqiy asosda kompensatsiya talab qilish mumkin? Amaldagi qonunlar, hozircha, mexanik nuqsonlarni aniqlashda foydali, biroq avtonom robotlarning "fikrlash" xatolari uchun javobgarlikni aniqlashda kuchsiz. Bu — hozirgi yuridik yondashuvning eng katta kamchiliklaridan biridir.

⁴ Woodrow Barfield* Vudrou (Vudi) Barfield, fan doktori (Ph.D.), yurisprudensiya doktori (J.D.) va huquq magistri (LL.M.), ma'ruzachi, lektor va muallif bo'lib, u Vashington shtatining Sietl shahridagi **Vashington universitetida muhandislik professori** sifatida faoliyat yuritgan hamda **AQSh Milliy fanlar jamg'armasining Prezidentning Yosh Tadqiqotchilar mukofoti** (National Science Foundation Presidential Young Investigator Award) sovrindori bo'lgan.

"Liability for autonomous and artificially intelligent robots" maqolasidan

Umuman olganda, mahsulot javobgarligi — bu mahsulot ishlab chiqarish va tarqatish zanjiridagi har qanday ishtirokchining ushbu mahsulot sababli yetkazilgan zararga nisbatan javobgarligini anglatadi. Bu zanjir quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- komponent qismlarni ishlab chiqaruvchi (zanjirning yuqori bosqichi),
- yig'uvchi ishlab chiqaruvchi,
- ulgurji sotuvchi,
- va chakana sotuvchi (zanjirning pastki bosqichi).

Mahsulot javobgarligi huquqining mohiyatida, zanjirning bir nuqtasida inson omili mavjud — ya'ni, loyiha yoki ishlab chiqarishdagi nuqson, yoki ogohlantirish berilmaganlik holati, natijada robot ishtirokidagi hodisaga sabab bo'lishi mumkin.

Biroq, sun'iy intellekt va avtonom robotlar misolida, baxtsiz hodisaga loyiha yoki ishlab chiqarishdagi nuqson emas, balki kompyuter arxitekturasida tuzilishi yoki chuqur neyron tarmoqlarda o'rganish jarayonida yuzaga kelgan xato yoki noto'g'ri mantiqiy fikr sabab bo'lishi mumkin. Bu holda, mulkka zarar yoki jarohatlar uchun kim javobgar bo'ladi? Va mahsulot javobgarligi nazariyasi bu kabi holatlarda javobgarlikni tahlil qilishda qo'llaniladimi?

Yuqorida ta'kidlanganidek, mahsulot javobgarligi da'vosini qo'zg'atish uchun, algoritm yoki u joylashgan dasturiy ta'minot "mahsulot" (xizmat emas) bo'lishi kerak. Shunga ko'ra, odatda ikki mezon qo'llaniladi:

1. Mahsulot — xizmatdan farqli o'laroq — xaridorga bevosita yetkaziladigan jismoniy shaklga ega bo'lishi kerak. Bu yerda, robotni boshqaruvchi algoritmlar dasturiy arxitektura tarkibiga yoki hatto robotning raqamli sxemalariga joylashtirilgan deb bahslashish mumkin. Ammo dasturiy ta'minot "mahsulot"mi yoki "xizmat"mi — bu masalada turli qarashlar mavjud.
2. Algoritm noyob yoki maxsus ishlab chiqilgan bo'lmasligi kerak. Laboratoriyada ishlab chiqilgan robotlarni boshqaruvchi algoritmlar uchun bu talabni bajarish juda qiyin.

O'zbekiston qonunchiligi doirasida robotlar uchun javobgarlik masalasi

O'zbekiston Respublikasining amaldagi qonunchiligida avtonom robotlar yoki sun'iy intellekt tizimlari tomonidan sodir etilgan huquqbuzarliklar uchun to'g'ridan-to'g'ri javobgarlik mexanizmi mavjud emas. Shunga qaramay, bu masalaga umumiy huquqiy tamoyillar va fuqarolik-huquqiy javobgarlik qoidalari asosida yondashish mumkin.

1. Robotlar — huquq obyekti, emas huquq subyekti

Amaldagi qonunlarga ko'ra, robotlar huquq subyekti emas, balki mulk obyekti hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 81-moddasida qayd etilganidek:

"Fuqarolik huquqlarining obyektlariga ashyolar, shu jumladan pul va qimmatli qog'ozlar, boshqa buyumlar, mol-mulk, shu jumladan mulkiy huquqlar, ishlar va xizmatlar, ixtirolar, sanoat namunalari, fan, adabiyot, san'at asarlari va intellektual faoliyatning boshqa natijalari, shuningdek shaxsiy nomulkiy huquqlar va boshqa moddiy hamda nomoddiy boyliklar kiradi."

Demak, robotlar va sun'iy intellekt tizimlari intellektual faoliyat natijasi yoki moddiy buyum sifatida ushbu toifaga kiradi. Shu sababli, ular o'z harakatlari uchun mustaqil javobgar bo'la olmaydi.

O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksining 985-moddasiga muvofiq:

"G'ayriqonuniy harakat (harakatsizlik) tufayli fuqaroning shaxsiga yoki mol-mulkiga yetkazilgan zarar, shuningdek yuridik shaxsga yetkazilgan zarar, shu jumladan boy berilgan foyda zararni yetkazgan shaxs tomonidan to'liq hajmda qoplanishi lozim.

Qonunda zararni to'lash majburiyati zarar yetkazuvchi bo'lmagan shaxsga yuklatilishi mumkin.

Qonunchilikda yoki shartnomada jabrlanuvchilarga zararni to'lashdan tashqari tovon to'lash majburiyati belgilab qo'yilishi mumkin. Zarar yetkazgan shaxs, agar zarar o'z aybi bilan yetkazilmaganini isbotlasa, zararni to'lashdan ozod qilinadi.

Qonunda zarar yetkazgan shaxsning aybi bo'lmagan taqdirda ham zararni to'lash nazarda tutilishi mumkin.

Qonuniy harakatlar tufayli yetkazilgan zarar qonunda nazarda tutilgan hollarda to'lanishi lozim.

Agar zarar jabrlanuvchining iltimosi yoki roziligi bilan yetkazilgan bo'lsa, zarar yetkazgan shaxsning harakatlari esa jamiyatning axloqiy tamoyillarini buzmasa, zararni to'lash rad etilishi mumkin.”

Agar robot yoki sun'iy intellekt tizimi inson sog'lig'iga, mol-mulkka yoki jamiyat manfaatlariga zarar yetkazsa, javobgarlik robotning egasi, ishlab chiqaruvchisi yoki dasturchisi zimmasiga yuklanadi. Ya'ni, robot harakatining huquqiy oqibatlari uchun inson subyekti javobgar hisoblanadi.

Robotlar amalda “texnik vosita” sifatida qaraladi. Shu bois, ularning harakati natijasida yetkazilgan zarar texnik vositalarning nosozligi, noto'g'ri boshqarilishi yoki xavfsizlik talablariga rioya qilinmasligi bilan izohlanadi. Bunday hollarda javobgarlik, odatda, ishlab chiqaruvchi yoki texnik xizmat ko'rsatuvchi shaxsga yuklanadi.

Hozircha O'zbekiston qonunchiligida sun'iy intellekt, algoritmik qaror qabul qilish tizimlari yoki avtonom robotlarning huquqiy maqomi bo'yicha maxsus qonun mavjud emas. Ammo, “Raqamli iqtisodiyot to'g'risida”gi qonun loyihasi va “Sun'iy intellektni rivojlantirish milliy strategiyasi (2024–2030)” doirasida ushbu masalani tartibga solish rejalashtirilgan. Bu hujjatlar doirasida AI etikasi, javobgarlik chegarasi, ma'lumotlar xavfsizligi, hamda inson nazorati tamoyili kabi tushunchalar kiritilishi kutilmoqda.

Yaqin yillarda O'zbekiston sun'iy intellekt texnologiyalarini jadal rivojlantirayotgan davlatlar tajribasini (masalan, Yevropa Ittifoqi, AQSh, Yaponiya) o'rganib,

- “Avtonom tizimlar uchun javobgarlik modeli”,
- “Algoritmik qarorlar javobgarligi”,
- “Robot etikasi kodeksi” kabi normativ-huquqiy mexanizmlarni ishlab chiqishi zarur bo'ladi.

Bu o'zgarishlar innovatsiyalarni huquqiy muvozanatda rivojlantirish va inson manfaatlarini himoya qilishga qaratilgan bo'ladi.

To'rt tashkilot ishtirokida yaratilgan robot uchun javobgarlik taqsimoti

Agar robotni bir nechta tashkilot hamkorlikda ishlab chiqqan bo'lsa (masalan, biri dizayn, biri dastur, biri sun'iy intellekt algoritmi, biri sinov bosqichini bajargan bo'lsa), O'zbekiston qonunchiligiga ko'ra javobgarlik quyidagicha aniqlanishi mumkin:

Agar ular o'zaro hamkorlik shartnomasi tuzgan bo'lsa, unda javobgarlik har bir tomonning o'z majburiyati doirasidabelgilanadi. Masalan:

- Dizayn nosozligi tufayli zarar yetkazilsa – dizayn ishlab chiquvchi,
- Algoritm xatosi tufayli zarar bo'lsa – sun'iy intellekt yaratuvchi,
- Texnik sinov nazoratsiz o'tgan bo'lsa – sinovchi tashkilot javobgar bo'ladi.

Bugungi kunda O'zbekiston huquq tizimida robot yoki sun'iy intellekt "huquq subyekti" sifatida tan olinmagan. Ya'ni, javobgarlikni faqat inson yoki yuridik shaxs zimmasiga yuklash mumkin. Robot "ayb" yoki "niyat"ga ega emas deb hisoblanadi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Woodrow Barfield* "Liability for autonomous and artificially intelligent Robots" De Gruyter. 2018
2. Michael Hallisey, "Legal Implications of Autonomous AI Systems," International Journal of AI Law 8, no. 3 (2020): 128-143.
3. Mady Delvaux, "Robotics and Artificial Intelligence: Report with Recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics," European Parliament Committee on Legal Affairs (2017), ED 15-28/2-2017.
4. Catherine Elliot & Frances Quinn, Criminal Law (9 ed. 2012), https://www.pearson.com/uk/educators/higher-education-educators/program/Elliott_Criminal-Law-9th-Edition/PGM1025870.html.
5. Vibhute, Psa Pillai's Criminal Law (12th Ed. 2015) supra note 9, <https://Lexisnexis.In/P-S-A-Pillai-Criminal-Law>.
6. Iryna Marchuk, The Fundamental Concept of Crime in International Criminal Law (1st ed. 2014), <http://link.springer.com/10.1007/978-3-642-28246-1>
7. Mike Molan, Denis Lanser & Duncan Bloy, Principles Of Criminal Law (4th Ed. 2000), https://Www.Worldcat.Org/Title/BloyParrys-Principles-Of-Criminal_Law-Principles-Of-Criminal-Law/Oclc/437154677.
8. Gerhard O W Mueller, On Common Law Mens Rea, 42 MINN. LAW REV. 1958. – 1043–1104 <https://scholarship.law.umn.edu/mlr/1384>.
9. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi 1-qism 21.12.1995
10. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi 2-qism 29.08.1996